

KIČ U PSIHOLOGIJI

KARAKTERISTIKE, STRUKTURA I FUNKCIJA

Psihološka stručna kritika ima, između ostalog, i ulogu da pravi razliku (ono što laiku nije uvek jednostavno) između kvazinaučne literature, zatim popularno naučne i stručno-naučne psihološke literature. Onu rđavu, kvazipsihološku literaturu, koja se lažno predstavlja kao psihološka, možemo imenovati kao *šund* ili *kič* ili *trivijalna* ili *petparačka psihološka literatura* (up. *Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd 1985). Naša stručna kritika (ako je uopšte ima) do sada je zaobilazila i prečutno ignorisala ovu vrstu literature. Sada kada se broj takvih knjiga i kod nas povećao, moraćemo, hteli to ili ne, da o psihološkim šund knjigama povedemo malo više računa.*)

Savremeni istraživači šunda i kiča ističu, s pravom, da se ovi pojmovi više ne odnose samo na „bofl robu” u slikarstvu, muzici i književnosti već da je šund/kič postao sveprisutan, odnosno, da prožima sve sfere javnog, društvenog, političkog i kulturnog života. Šund/kič je postao način života, odnos prema stvarnosti, filozofija života koja se kristalizuje u svojim proizvodima (up. A Mol, 1973). Kičerski je, na primer, onaj tobož srdačni, a zapravo proraču-

*) Termin *šund*, kao oznaka za književne proizvode bez ikakve vrednosti, uveden je u nemačku književnu kritiku tek sredinom XVIII veka, kada je došlo do hiperprodukcije pseudoromantičarske književnosti. Termin *kič* javio se još kasnije, u doba punog procvata buržoaske civilizacije (XIX vek), u vreme prosperiteta malogradanskog sloja i njegove kulture. Prema Ludvigu Gicu (1979) nemačka reč *kitschen* znači nov nameštaj prepariran tako da izgleda kao stari. Smislaono srodna ovoj je i etimološka teorija Klugea i Geca koji *kič* izvode iz engleske reči *sketch*: „kič, šund, prevashodno u upotrebi kod slika, poreklom iz Minhena. Kad je ovde anglo-američkim kupcima neka slika bila preskupa, naručivali bi samo njenu skicu, a *sketch*. Odatle je nastala reč *kič*”.

nati manir predsednika republike da se, uz obavezan osmeh, grli i ljubi sa dečicom koja mu donose cveće! Svoju ljubav prema slavnom vodi možete zadovoljiti kupovinom kasete sa njegovim glasom i to — na rasprodaji! Eto kiča!

Karakteristike kiča u psihologiji

A sad pređimo na detaljniju analizu *osnovnih karakteristika ili crta* kič knjige u kojoj se ovaploćuje ovaj kič odnos prema stvarnosti i uobličava kič doživljaj sveta.

1. *Nesklad*, unutrašnja protivrečnost ili neadekvatnost dela u odnosu na svoju namenu. U kič proizvodu, bilo to slikarstvo, književnost ili psihologija, svejedno, postoji grubi nesklad između prividno uzvišenog cilja i realizacije tog cilja u samom delu. Taj oštri nesklad osećamo kada vidimo reprodukciju Mona Lize na omotu toalet papira. Hristos od čokolade takode je klasičan primer ove dimenzije kiča, jer taj proizvod ne izaziva uzvišena religiozna osećanja već budi nagon za hranom! A evo kako u literaturi jedan naš tobožnji pesnik „veliča” Tita u pesmi „Tito u Iranu”:

Kao lepa cvetna veza,
primi Tita car Reza,
slavnog Tita dočekaše
i poklone pridodaše.

Ili u jednoj drugoj pesmi istog autora:

Zahvalni smo Titi Broz
ispuni nam želje skroz

(up. citate u tekstu Mila Gligorijevića u *Književnim novinama*, 1987. br. 725).

U čuvenoj knjizi *Budite sebi psihoterapeut* (koja je za kratko vreme doživela tri izdanja), autorka Dženet Rejnvoter često se neposredno obraća „čitateljki”, uz izraze žaljenja što se, oh, nesreće „nikad neću sresti s vama, čitateljkom” (str. 158). Naravno, ovo je besmislica (direktno se obraćamo samo onome koga znamo, a ne nama nepoznatom čitaocu) sračunata na jevtino dodoravanje potrošaču. Još dublji i ozbiljniji nesklad postoji i između proklamovanog cilja: da se čitalac osposobi za autoterapiju, i njegovog ostvarenja u knjizi nudi se niz banalnih saveta i tzv. vežbi.

2. *Imanentna lažnost*. Delo je ovde samo loša imitacija onoga za što se ono izdaje. Industrija kiča je u ovom pogledu zaista bestidna, i bukvalno ništa nije joj sveto. Svako uspelo umetničko delo može se mehanički reprodukovati u bezbroj svojih kopija. Ako ne možete imati

originalne Leonardove slike, možete dobiti njihove imitacije — istina bezvredne, ali su makar jevtine! Ako su vam nepristupačne ozbiljne stručne i naučne knjige iz kliničke psihologije i psihoterapije, onda makar možete čitati pseudopsihoterapijsku literaturu, na primer *Budite sebi psihoterapeut!* Umesto „teških”, sumornih i bespoštednih analiza neuroza i psihoza koju daju Frojd, Jung ili Bos, ovde, kod Rejnvotero-rove, nudi nam se „lažno i ulepšavajuće ogledalo” što je, prema Hermanu Brohu, upravo bitna odlika kiča. Autor kiča je, po prirodi stvari, nestvaralac, odnosno nevešt imitator, epigon ili čak — epigon epigona. On samo prežvakava ono što je već neko rekao ili preživljava ono već preživljano. Otuda taj doživljaj bljutavosti kada čitamo šund knjigu. Tako se na primer osećamo kad čitamo kako Rejnvotero-rove nevešto i grubo imitira (gotovo parodira), na primer, Volfganga Kelera. Negde na početku Kelerove klasične knjige *Geštalt psihologija* (Nolit, 1985), nailazimo na jedno stilski veoma uspelo mesto gde autor svojim neposrednim iskustvom ilustruje neophodnost fenomenološkog stava kao polazišta u psihološkom proučavanju a to znači da psiholog mora da krene od „naivne slike sveta”. „U mom slučaju (...) takva naivna slika u ovom trenutku sastoji se iz jednog plavog jezera okruženog crnom šumom, iz poveće, sive stene, tvrde i hladne, koju sam odabrao za sedište, iz papira na kojem pišem, tihog hućanja vetra koji jedva njiše drveće, i iz jakog vonja karakterističnog za čamce i ribarenje...” A sad da vidimo kako to izgleda kod Rejnvotero-rove, u njenoj „obradi”: „Baš sada sam, izgleda, svesna slova koja ispisujem, plavetnila ovog džemperera, zlatastog tepiha u pozadini. Čujem glasove dece u igri i šum vetra koji duva napolju” (str. 147). Kič čoveka odaju upravo njegovi „originalni” dodaci pri „obradi” izvora kao što je to ovde na primer „zlatasti tepih u pozadini”! Ili, jedan drugi primer. U svojoj čuvenoj knjizi o ljubavi, bestseleru psihološke literature, From piše: „Da li je ljubav umijeće? Ako jeste ona zahtijeva znanje i trud (...) ipak će jedva itko pomisliti da bi išta trebalo naučiti o ljubavi (...) Većina ljudi shvaća problem ljubavi ponajprije kao problem kako biti ljubljen a tek onda kao problem voljenja, kao problem nečije sposobnosti da voli. Zato je za njih problem: kako biti ljubljen, kako biti vrijedan ljubavi” itd. itd. (*Umijeće ljubavi*, Naprijed/Nolit, Zagreb, 1986. str. 9). Tako From, Rejnvotero-rove će, pak, to mesto ovako, na svoj način prepričati (da ne kažem „reinterpretirati”): „Ljudima bi bilo korisnije kad bi se pitali kako da nauče da vole. Tome ima ko da vas uči. Isto tako, više dobijate kad volite, nego kad ste voljeni, mada je nekim ljudima ovo vrlo teško da shvate” (str. 73). Tako, eto, čita Fromovu uzvišenu pro-

poved o ljubavi i „prevodi” je na svima razumljiv jezik: „bilo bi korisnije” naučiti vještinu ljubavi, tj. više vam se *isplati* da volite! Sada je to i sobarici i činovniku jasno: „Voli, budalo, tako ćeš biti u većem dobitku!”

Izvršnu ilustraciju ove, po meni bitne odlike kiča — da je *po svojoj prirodi lažan, epigonski, patvoren* — nalazimo u jednom reklamnom oglasu za sobni mini-top, u kojem se on doslovno ovako preporučuje: **AUTENTIČNA KOPIJA PRAVIH MODELA i INTERESANTAN ALI BEZOPASAN!** Kič — psihološka literatura je upravo ovakva *autentična imitacija*.

3. *Redukcionizam*, glupost i površnost kič — proizvoda, i duhovna lenjost potrošača šunda. Leo Poper u svom klasičnom ogledu, kao bitnu odliku kiča uzima upravo osiromašenje onog specifičnog umetničkog — njegove forme. Kič je, kaže ovaj esejista, „redukcija umetničkog dela na neki minimum stran suštini!” (*Savremeni*, 1986, br. 11). Psihološki šund-pisci uzimaju iz klasičnih dela samo one najupadljivije znakove raspoznavanja, samo ono što ulazi u njihov suženi vidokrug i zamišljaju da će podražavajući ideje Frojda, Junga, Kelera, Džemsa itd, na lak i jeftin način doći do popularnosti i, naravno novca. Tako redukovane i vulgarizovane ideje imaju zaista dobru prođu po robnim kućama i staničnim kioscima. Frojdovo tumačenje snova svodi se u kič obradi na učenje o simbolizaciji snova, a njegovo učenje o konfliktnoj čovekovoju prirodi izvitoperuje se i svodi na devizu: čovek je uvek, u svim svojim aktivnostima, teran jednim seksualnim nagonom! Tako ogoljene i izopačene ideje velikih psihologa kupljene jeftino na buvljoj pijaci nauke, pisci šund literature preprodaju dalje, po još nižoj ceni i u još većim količinama! Ovako deformisane i osiromašene teorije svarljive su čitaocu koji je duhovno lenj, nenavikao na ozbiljne misaone napore. Zbog toga su šund knjige toliko popularne: one ne zahtevaju intelektualno angažovanje; tu je sve uprošćeno i do banalnosti jasno.

4. *Jevtini eklekticism*. Kič, u književnosti ili slikarstvu, bez reda i sistema kalemi jedan na drugi restlove različitih umetničkih stilova, odnosno, u psihologiji, lepi jednu na drugu površno i pogrešno svaćene ideje iz potpuno različitih i međusobno nespojivih psiholoških škola i pravaca. Zato je kič proizvod pa bila to slika ili knjiga, uvek poput kakvog nezgrapnog monstruma, odnosno nalickanog Frankenštajna. Kada je reč o psihološkoj „teoriji” na kojoj se zasniva autoterapija koju propagira Rejnvoterova, ova tzv. teorijska osnova predstavlja jednu neverovatnu smešu krajnje simplifikovanih postavki Frojda, Junga, Froma, Kelera, Perlsa, Maslova, Hornejeve itd. itd. Tako, na primer,

u njenoj knjizi snovi se tumače uz pomoć Frojda i Perlsa; veština voljenja uči se od Froma; meditira se po uputstvima Maharišija; interpersonalni odnosi se modeluju po sugestijama Hornejeve, a „radi se na sebi” po receptu Maslova!

5. *Sladunjavost*, kvazisentimentalnost. Nacifrane, malograđanski zalizane priče o uspehu siromašne daktilografkinje koja preko noći zahvaljujući iznenadnoj ljubavi postaje grofica, Bloh slikovito naziva „pričama od sirupa”, a Čapek „romanima za sluškinje”. Srceparatelne pesme, ogavni ljubavni romani (ljubići) kao i omiljeni suze-muze filmovi najčešće se uzimaju kao školski primer sladunjavosti kiča. Ali sladunjavost, otužnu i lažnu sentimentalnost nalazimo i u psihološkoj šund literaturi. Evo kako izgleda jedan samoopis „vrhunskog iskustva” Rejnvoterove u njenoj slavnoj knjizi: „U danima kada sam bila supruga i majka običavala sam da sedim u kabini naše male jedrilice ukotvljene blizu *Cocound Grove* u Floridi. I pisala, ili mislila o pisanju. Jednog dana sam se preputila iskustvu *Sada* — tišini, vodi, suncu, oblacima — i bila ispunjena neopisivom ljubavlju, za to, za sve i za svakoga. Želja koja me je obuzimala bila je: 'svete, dozvoli da te zagrlim'” (str. 44). Oh, ah, kako je ovo dirljivo! Kakav divan primer kičerske bolećivosti i sentimentalnosti. Kič je lepljiv, kaže Gic u svojoj *Fenomenologiji kiča*. Ovde, eto, vidimo na delu tu lepljivost i slinavu razneženost „za sve i za svakog”. Ovakvo „vrhunsko iskustvo” tj. neodoljivu želju da grli i ljubi svakog bližnjeg (a pogotovu bližnju) na kojeg naiđe, ima i gotovo svaka pijanica i to bez oblaka, mora i sunca Floride, dovoljno je samo da se malo više „namaže” u obližnjoj balkanskoj krčmi.

6. *Napadnost*, agresivnost, nametljivost. Kič-literatura se nameće svom čitaocu bezobrazno, napadno i bestidno. Nije dovoljno to što je kič-roba drečava, upadljiva i sjajna, njoj je neophodna još i „cedulja koja hvali”, tj. potrebna joj je reklama. Reklama, kaže Bloh, „pretvara čovjeka u nešto najsvetije pored imetka, u mušteriju”! A evo kako cenjene mušterije poziva reklama za knjigu Rejnvoterove. „Možda ste uznemireni ili opterećeni zahtevima žene, muža, dece ili posla (...). Čini se da nešto nedostaje u vašem životu (...) Još dramatičnije možda vam se čini da ćete se raspasti na komade (...). Ne možete da zaustavite plač. Šta učiniti? BUDITE SEBI PSIHOTERAPEUT” (ogromni reklamni oglas na poslednjoj strani „Politike”, decembar 1986). Kič-literatura ne samo da zadovoljava čovekove potrebe za senzacionalnim, neobičnim, za bogatstvom i uspehom, ona ujedno stvara i podstiče kič-potrebe, stvara kvazi-motive, odnosno modeluje čoveka prema potrebama društva izobilja.

7. *Zdravorazumsko rezonovanje.* Trivijalna psihološka literatura obožava tzv. zdrav razum. Sve ono što izlazi van horizonta „zdravog razuma”, svaka složenija teorija koja nadilazi mišljenje prosečnog pojedinca, za potrošače pseudo-naučne literature — sumnjiva je. Kič-čovek operiše onim što je konkretno, vidljivo, opipljivo, što je sada i ovde, nikakva ga „filozofija” ne zanima i zazire od teorija koje prekoračuju prag vidljivog i prisutnog. Odličan primer i za ovu crtu trivijalne psihološke literature jeste knjiga Rejnvoterove. „Teorijska” pozadina njenog programa ličnog usavršavanja krajnje je jednostavna. „Zdrav razum” govori nam da je čovek odgovoran za sebe, svoje postupke i misli, za svoj uspeh, odnosno neuspeh. Prema tome, glavu gore, osmeh na lice, trčite, hranite se zdravo, zamislite da ste zdravi, lepi, samouvereni, pa će tako i biti, jer — *vi ste odgovorni*. A ako niste uspeali da postanete srećni — sami ste krivi.

8. *Dobročudni dogmatizam.* Šund psihološka literatura zahteva od svog čitaoca bezuslovno poverenje. Za razliku od nauke, koja svaku tvrdnju argumentuje i koja od čitaoca traži stav metodske skepse, distanciranost i kritičnost, kič psihološka dela traže bezuslovnu veru u „očigledne istine” koje se u njima jednostavno izlažu bez ikakvog daljeg dokazivanja. Rejnvoterova tvrdi: „ljubav cveta na slobodi (...) ljubav koja se juri neće biti uhvaćena (...) nijedno osiguravajuće društvo neće vam izdati polisu na trajanje ljubavi” itd. (str. 73). Ove „istine” izriču se olako, tobož jezgrovito, aforistički, a čitaocu ostaje samo da veruje u ove dogme jer su tako sugestivne i tako lepo, „poetski” iskazane. U kič-knjigama iz psihologije ne samo da se zagovara ovaj slatunjavi dogmatizam, bez pogovorna vera u čovekovu dobru prirodu, u njegove altruističke i stvaralačke potencijale itd, već sve više postaje opšte mesto u njima jedna tupava, nemisaona i moralistička kritika savremene psihološke nauke kao „mehanicističke” i „reaktivističke”, „nehumane” itd. Zbog ovakve moralno-pedagoške kritike nauke, zbog grubog ismevanja i preziranja naučnih metoda, kao i zalaganja za jedan brži, direktniji i tzv. humaniji put „mističkog”, „neposrednog”, „intuitivnog” saznavanja Drugog u aktu ljubavi i sl., savremena kič/šund psihološka literatura nije više samo nenaučna ona je — *antinaučna*. Pokazuje se da njen tobož naivni dogmatizam i nije baš tako naivan! Kič, je, da parafraziramo Broha, *zlo u nauci*.

9. *Narcisoidnost.* Bljutav ukus kiča dolazi otud što su autori ove vrste knjiga puni neumerene samozaljubljenosti. Umesto kritičkog odnosa prema rezultatima sopstvenih istraživanja, koji se po pravilu sreću u naučnoj literaturi, u kič literaturi, naprotiv, nailazimo na ogromno narcističko uživanje autora u svojim domišljanji-

ma i zdravorazumskim istinama. Poslušajmo Rejnvoterovu: „Moje je mišljenje da je *traganje* za srećom jalovo... sreća je nešto što shvatite da doživljavate SADA... bilo da okopavate baštu, dođite bebu, gledate zalazak sunca, ćaskate s prijateljicom, pišete ili čak — perete sudove” (str. 155).

Struktura i smisao kič-produkcije

Ovu analizu pojedinačnih crta ili faktora kič-knjiga u psihologiji, potrebno je dopuniti analizom njihove globalne strukture. Tipična kič-psihološka knjiga započinje ukazivanjem na to koliko je ugroženo psihičko zdravlje „savremenog čoveka” odnosno koliko je neuspešan u odnosu sa drugim ljudima, suprotnim polom ili svojom decom, a već u zavisnosti od toga da li se knjiga zove: *Kako postići duševnu ravnotežu*, *Kako postati popularan*, *Kako postati savršeni ljubavnik* ili *Kako podizati decu*. Opšta struktura svih ovih dela je krajnje jednostavna, gruba, i može se lako svesti na sledeću shemu: (1) nesrećni i nemoćni pojedinac ima veliki problem ili snažnu potrebu, a ne zna kako da taj problem reši odnosno kako da tu potrebu zadovolji; (2) na scenu stupa svemoćni mag (psihoterapeut) sa svojim čarobnim savetima za ekspres izlečenje odnosno sreću; (3) nesrećni pojedinac koji je kupio knjigu *Kako postati...*, odmah posle njenog čitanja preobražava se u moćnu, srećnu, samopouzdanu osobu. Konkretno, kod Rejnvoterove to izgleda ovako: „Možda imate utisak da vas ne cene oni koji su vam najbliži. Moguće je da ste ljuti što život prolazi pored vas, a niste završili sve one velike stvari koje ste planirali! Čini se da nešto nedostaje u vašem životu... Šta učiniti?” (str. 12). Kada se čitalac već oseti izgubljenim, nemoćnim, dezorijentisanim, u pomoć mu tada pritiče čarobna pomoćnica, Rejnvoterova sa svoja dva „magična pitanja”: a. Šta se događa *upravo sada* (šta radim, osećam, mislim)? i b. Šta želim *u ovom trenutku*? Ova spasonosna pitanja bi trebalo potencijalni pacijent-terapeut sam sebi da postavi pre nego što se upusti u samoterapijsku akciju. A onda, uz pomoć dnevnika, analize snova, meditiranja, zdrave ishrane itd. čitalac će već uspeti da reši sve svoje probleme i da ostvari sve svoje želje. I tako preko noći, očajni pojedinac, nezadovoljan, frustriran i razočaran, postaće najednom zadovoljan sobom, vedar, optimističan, itd.

Šund/kič psihološka literatura lako se prepoznaje i po osobenom, specifičnom kvaziliterarnom stilu kojim je pisana. Takav stil još više pojačava onaj mučan utisak koji ostaje od ovih trivijalnih knjiga. Dok čitamo, recimo, već spominjani priručnik za zdravlje i sreću, *Budite sebi psihoterapeut*, moramo zapaziti kako se

autorka očajnički upinje da bude nonšalantna, tobož ležerna a što samo još više pojačava utisak da je knjiga osim što je prazna, još i beskrajno izveštačena, neiskrena. Plitkoumna mudrost ovde je očigledno našla svoju odgovarajuću formu: „Strah od budućnosti i oplakivanje prošlosti su dva združena oblaka koji zamračuju sunčevu svetlost sadašnje sreće"! Zaista izvanredan spoj sadržaja i stila! Detaljnija analiza kič-jezika otkrila bi na sintaksičkom nivou da se autori trivijalnih psiholoških knjiga služe jednim klišetiranim, obogaljenim jezikom čije su rečenice prepune stereotipnih jezičkih obrta i šablona dok su po strukturi i semantičkom potencijalu koji nose krajnje siromašne. Jezik šund literature je, takođe, prepoznatljiv i po tome što su u njemu česte već otrcane metafore i uhodane, neinventivne sintagme poput: „unutrašnja svetlost", „topla ličnost", „treperava sreća", „iskreno oduševljenje", „autentična osećanja", „beskrajna ljubav", „pravo ja", itd. itd. Ove sintagme lepo se vide i u naslovima „vežbi" za postizanje psihičkog zdravlja koje je izmislila Rejnvoterova: „orahova ljuska u okeanu", „hram tišine", „tajni vrt" itd. Leksika ovog jezika je veoma siromašna, a u njemu su posebno česti oni pridevi koji zvuče bombastično ili egzotično, mistično, kao na primer: „predivan", „sujan", „veličanstven", „kolosalan", „genijalan", „beskrajn", „dubok", „zlatan", „tajanstven" itd. U trivijalnoj literaturi stranice su pretrpane ovakvim pridevima koji prosto guše jedan drugog.

Šund ili kič ili trivijalna literatura posebno dobro uspeva na tlu nekulturne i potrošačke civilizacije. Šund literatura je skrojena tačno po meri onog tzv. malog, prosečnog čoveka koji ima ograničen, skučen, duhovni horizont, svoje potrebe i željice, a, naravno, i svoje patnjice. Najveće potrebe malograđanina su one za sigurnošću, bogatstvom i „srećom", tj. udobnošću. „Kič je umetnost sreće", kaže Mol. Svekolika pa i psihološka kič-produkcija usmerena je na to da malograđaninu obezbedi makar iluziju odnosno supstitut sreće. Srž knjige *Budite sebi psihoterapeut* nalazi se u ovim „terapeutskim" porukama koje zapravo narkotizuju nesrećnog pojedinca: „ako ste depresivni, zamislite kako biste se osećali i šta biste sve radili kada ne biste bili depresivni. Ako se osećate nemoćnim, zamislite kako biste izgledali kada biste bili snažni" (str. 43). Ako ste neslobodni, *zamislite* da ste slobodni! Vrlo jednostavno. Zbog ovog jevtinog i primamljivog alhemičarskog trika kojim šund literatura od nesreće pravi sreću i od slabosti snagu, s punim pravom možemo reći za ovaj naoko bezazleni šund, odnosno za privlačni kič da je to „totalitarizam bez nasilja". Uostalom, ne zaboravimo da je Hitler voleo upravo „saharinski kič".

Literatura

- Bloch, E., *Princip nada*, Naprijed, Zagreb, 1981.
- Broh, H., Zlo u vrednosnom sistemu umetnosti, *Treći program*, Sarajevo, br. 25, 1979.
- Čapek, K., *Marsija*, Kultura, Beograd, 1967.
- Gic, L., *Fenomenologija kiča*, BIGZ, Beograd, 1979.
- Keler, V., *Geštalt psihologija*, Nolit, Beograd, 1985.
- Mol, A., *Kič*, Gradina, Niš, 1973.
- Popper, L., *Kič*, *Savremenik*, br. 11, 1986.
- Reinvoter, Dž., *Budite sebi psihoterapeut*, 3 izdanje, Nolit, Beograd, 1987.
- Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd, 1985.

